PALANGA LIETUVAI. 100 metų

„**1921 03 31** dalyvaujant Lietuvos kariuomenei, Palangos minioms ir svečiams grįžo Lietuvai Birutės ir Kęstučio dvasia gyvas buvęs Palangos kraštas.“

2021 m., švenčiant Palangos grąžinimo Lietuvai šimtmetį, Palangos kurorto muziejus pristato parodą, skirtą praėjusio amžiaus istoriniams įvykiams, kai Palanga priklausė Latvijai. Parodoje supažindinama su svarbiausiais 1918–1921 metų akcentais, asmenybėmis ir priežastimis, įtakojusiais to meto įvykius. Pristatomi Lietuvos ir Latvijos muziejuose, archyvuose ir bibliotekose saugomi dokumentai, žemėlapiai, fotografijos.

Dėkojame:
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekai
Lietuvos centriniam valstybės archyvui
Nacionaliniam M. K. Čiurlionio dailės muziejui
Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai
Latvijos nacionaliniam istorijos muziejui
Lietuvos kino centrui
Vytauto Didžiojo karo muziejui
Kolekcininkui Dainiui Raupeliui

Iliustracija:
Birutės kalnas iš jūros pusės, litografija (reprodukcija)
Aut.: Napoleonas Orda, Palanga, XIX a. II pusė

Parodos organizatorius:
Palangos kurorto muziejus

Rėmėjas:
Palangos miesto savivaldybė

Polanga (province de Kaunas, aux bords de la mer Baltique).
Montagne de la Princesse Biruté, mère du Grand-Duc Vitautas. La chapelle s'élève sur l'emplacement présumé du tombeau de Biruté.

Lietuvybės apraiškos Palangoje

Palanga – viena senesnių Lietuvos gyvenviečių, kurioje pirmieji gyventojai apsigyveno III tūkst. pr. Kr. Jau X amžiuje čia buvo įsikūręs kuršių genties prekybos centras, turėjęs visus ankstyvojo miesto bruožus. Šiandien jau mirusios kuršių kalbos istorinis palikimas yra ir Palangos vardas, reiškiantis žemas, pelkėtas vietas.

Viduramžiais pajūrio gyvenvietė domino ne tik pirklius, teko gintis nuo vikingų, vėliau – nuo Livonijos, Kryžiuočių ordinų. 1410 m., laimėjus Žalgirio mūšį, kuriam vadovavo iš Palangos kilusios kunigaikštienės Birutės ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio sūnus Vytautas, pajūrio puldinėjimai sustabdyti. 1435 m. gruodžio 31 d. pasirašius Bresto taikos sutartį, Palanga galutinai atiteko Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.
Palangoje iki šiol išlikęs viduramžius menantis, palangiškių dėl religinės, kultūrinės ir istorinės reikšmės garbinamas simbolis – Birutės kalnas. Netyla ir šimtametė legenda bylojanti apie vaidilutės Birutės ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio meilę.

XIX a. pabaigoje, carinės Rusijos imperijos okupacijos metu, per Palangą, kuri buvo pasienio su Prūsija miestas, gabenta draudžiama lietuviška spauda, o 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje suvaidintas pirmasis Lietuvos dabartinėje teritorijoje viešas lietuviškas mėgėjų teatro spektaklis – Keturakio komedija „Amerika pirtyje“.

Lietuvybė pajūrio krašte buvo puoselėjama ir leidžiant lietuviškus leidinius. Bene žymiausias kūrinys, pirmasis Lietuvos geografijos ir kultūros vadovėlis, parašytas beletristine forma – „Palangos Juzė“. Jo autorius – aktyvus lietuvybės puoselėtojas vyskupas Motiejus Valančius.

1920 m. birželio 14 d. gyventojų surašymo duomenimis, Palangos miestelyje gyveno 808 lietuviai, 452 žydai, 100 latvių, 39 vokiečiai ir 39 lenkai, o visame Palangos valsčiuje – 1032 lietuviai ir 673 latviai.

Birutė (~1331–~1382)
Garsiausia viduramžių Lietuvos moteris

Kęstutis sutinka Birutę
Leidėjas O. Vitkauskytės knygynas, Kaunas, 1921 m.

Kęstutis (~1300–1382)
Lietuvos didysis kunigaikštis,
taurumo ir riteriškumo simbolis

Vyskupas Motiejus Kazimieras Valančius
(1801–1875)

Spektaklio „Amerika pirtyje“ organizatoriai ir aktoriai.
Iš kairės pirmoje eilėje sėdi: Žalnieriukynas (?), Jadvyga Juškytė, Liudas Vaineikis,
Stanislava Jakševičiūtė-Venclauskienė, Feliksas Janušis; iš kairės antroje eilėje stovi:
Vladislovas Mongirdas, Empacheris (?), Augustinas Janulaitis, Povilas Višinskis,
Gabalis (?) ir Stanislovas Kuizinas.
Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Vytautas Didysis (~1350–1430)

Degtukų dėžutės etiketė „Palangos Juzė“

PALANGA LIETUVAI. 100 METŲ

Lietuvos teritorinės ribos XIX a.

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Lietuva neteko visų LDK priklausiusių žemių. Priešingai nei Suomija ar Lenkija, ji nebuvo pripažinta kaip atskiras administracinis vienetas, o inkorporuota į Rusijos imperijos gubernijų tinklą. Apie 1802 m. istorinės Lietuvos teritorijoje susiformavo šios gubernijos: Vilniaus, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo. Istoriškai lietuviška (žemaitiška) Palangos sritis, 1819 m. nuo Vilniaus gubernijos atjungta ir prijungta prie Kuršo gubernijos. Taip norėta suvienodinti muitų rinkimo tvarką, t. y., Kuršo pajūrio muitų sieną pratęsti iki Prūsijos, o Vilniaus gubernijos pasienyje palikti tik sausumos kelių muitus. Be to, Liepojos pasienio įgulai buvo lengviau kontroliuoti visą pajūrį iki Prūsijos sienos. 1843 m. Vilniaus gubernija buvo pavadinta Kauno gubernija.

Jau XIX a. Lietuvos sąvoka ne visada apėmė visas istorinės Lietuvos teritorijas. Tiek padalijimai, suskirstymas gubernijomis, tiek kylančios etninės idėjos po truputį skaldė ir keitė istorinės Lietuvos sąvokos reikšmę. Svarbiausias veiksnys čia buvo Baltarusijos teritorijos. Ją daugiausiai sudarė žemės, prijungtos prie Rusijos per I Abiejų Tautų Respublikos padalijimą (1772 m.) – Mscislavas, Vitebskas, Polockas. Jų vietoje buvo suformuotos Mogiliavo ir Vitebsko (su Latgala) gubernijos. Todėl Lietuva buvo vadinamos LDK žemės be Baltarusijos: Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijos. Tad jei pirmojoje XIX a. pusėje Lietuva vadintos keturios gubernijos (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko), tai antrojoje pusėje ir XX a. pr. stiprėjant etniniam principui, atsirado tendencija Lietuva laikyti tik Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijas, savo ruožtu Baltarusija laikant Minsko, Vitebsko, Mogiliavo gubernijas.

Dar XX a. antrajame dešimtmetyje, prieš prasidedant Pirmajam pasauliniam karui, gretimai gyvavo dvi Lietuvos sampratos: etnografinė Lietuva, su kuria siejami lietuviai visuomenės veikėjai, kurie tapatinosi su lietuviškai kalbančia tautos dalimi, ir istorinė Lietuva (Lietuva ir Baltarusija, apimančios Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliavo gubernijas). Su pastarąja tapatinosi lenkakalbė Lietuva. Kiekviena pusė turėjo gerų argumentų pagrįsti savo teorijas, kurios turėjo vienu ar kitu keliu virsti realybe.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Kuršo 1796 metais, po trečiojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo, žemėlapis „Polen Litauen und Kurland im Jahr 1796“
Iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos

Lietuvos teritorinės ribos XX a. pr.

Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje susilpnėjusi Vokietija leido lietuviams išreikšti savo valią pagal tautų apsisprendimo principą ir suformuoti savo tautinę valstybę. Tačiau prieš pradedant derybas ir galimos valstybės formavimą, reikėjo apibrėžti ir teritoriją, kurioje ta valstybė funkcionuotų.
Vienas iš variantų buvo pasiūlytas Petro Klimo, kuris Lietuvą apibrėžė Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijų teritorijose, prijungiant Gardiną, Palangą ir Aknystos apskrityje ribą pakeliant ties Daugpiliu (Mažosios Lietuvos neapėmė, nes derybos vyko su Vokietija). P. Klimo projektas buvo itin ambicingas ir sunkiai įgyvendinamas, mat didelė dalis apibrėžtos teritorijos gyventojų save laikė ne lietuviais, o baltarusiais ar lenkais.
1918 m. vasario 16 d. Lietuvai sukūrus nepriklausomą valstybę ir toliau buvo gvildenamas sienos klausimas. Deja, laisvė netruko ilgai, nes po Bresto taikos (1918 m. kovo 3 d.) Vokietija vėl įgijo kontrolės svertus Lietuvos atžvilgiu. Bresto taikos linija buvo nuvesta labiau į vakarus nuo P. Klimo nuvestos linijos, todėl lietuviai skatino vokiečius pakeisti liniją atsižvelgus į lietuvių etninius interesus.

Lietuvos-Latvijos konfliktas. 1918 m. lapkričio 18 d. Latvijai paskelbus savo valstybės nepriklausomybę ir nurodžius valstybės teritorines ribas, į jas įėjo visas Kuršas kartu su Palanga. Taip prasidėjo Lietuvos ir Latvijos ginčas dėl Palangos pajūrio.
Nepaisant to, kad lietuvių ir latvių riba buvo gana aiški etnine prasme, apart nesutarimų dėl Palangos ir Alūkstos, latviai su lietuviais patys šios sienos nustatyti nesugebėjo. Prie to prisidėjo ir lietuvių ambicijos. Pavyzdžiui Lietuvos ministras pirmininkas Augustinas Voldemaras, teigdamas, kad latviai ir estai – nevalstybinės tautos, todėl bus prijungtos prie Rusijos, siekė prie Lietuvos prijungti Liepoją ir Latgalą su Daugpiliu. Diplomatas Jonas Šliūpas norėjo suformuoti bendrą Latvijos-Lietuvos valstybę, tačiau valstybių dydžio skirtumai akivaizdžiai kontrolę priskirtų Lietuvai. Latviai taip pat buvo iškėlę idėją sukurti vadinamą „Aistiją“, Lietuvos (be Vilniaus) ir Latvijos darinį, su sostine Rygoje. Latvija ne tik kad nepalaikė Lietuvos siekio užimti Vilnių, bet patys nenorėjo nusileisti dėl Palangos ir Šventosios, siekė perimti Mažeikius, nenorėjo lietuvių prileisti prie Dauguvos. Konfliktas buvo išspręstas su britų pagalba. Tarpininkaujant profesoriui Džeimsui Jangui Simpsonui 1921 m. kovo mėn. Palanga su Šventąja ir Mažeikiais buvo priskirti Lietuvai, tačiau pastaroji neteko Alūkstos apskrities teritorijų ir liko atskirta nuo Daugpilio ir Kalkūnų. Abi valstybės galiausiai sutiko su kompromisu. 1929–1930 m. siena buvo demarkuota.

1819 m., pagal carinės Rusijos teritorinių vienetų sandarą, Palanga buvo priskirta Kuršo gubernijai.
1918 m. lapkričio 18 d. Latvijai paskelbus savo valstybės nepriklausomybę ir nurodžius valstybės teritorines ribas, į jas įėjo visas Kuršas kartu su Palanga. Taip prasidėjo Lietuvos ir Latvijos ginčas dėl Palangos pajūrio.
Iš Dainiaus Raupelio kolekcijos

Lietuvos Taryba, 1917 m.
1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba Vilniuje pasirašė Nepriklausomybės Aktą, kuriuo atkuriama Lietuvos valstybė
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus

Lietuvos žemėlapis, 1920.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Palangos pereinamasis punktas, Palanga, XX a. pr.
Iš Dainiaus Raupelio kolekcijos

Palanga 1919–1920 m.

Po pirmojo pasaulinio karo, Vokietijai galutinai kapituliavus, Palangoje įsikūrė jau gerokai apdaužytos Pavelo Bermonto Avalovo ordos likučiai. 1919 metų lapkričio 23 d. į Palangą iš Kretingos atvyko 10 lietuvių kareivių ir 10 Kretingos milicininkų, kurie nuginklavo bermontininkus ir, palydėję iki Vokietijos sienos Nemirsetoje, pridavė vokiečių pasienio sargams. Iš Dainiaus Raupelio kolekcijos

Netrukus po lietuvių kareivių apsilankymo, lapkričio 27 d. Palangoje pasirodė 150 latvių karių, kurie turėjo amunicijos, dvi patrankas ir du kulkosvaidžius, ir įvedė savo valdžią. Iš Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus fondų

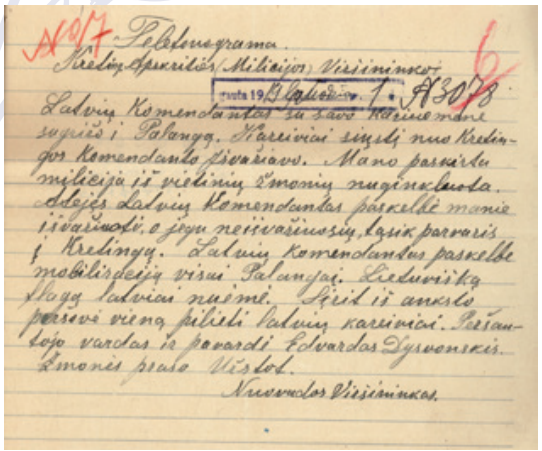

Telefonograma.
Kretingos Apskričio Milicijos Viršininkui
Latvių Komendantas su savo kariuomene
atsiųs į Palangą. Kariuviai siųsti nuo Kretingos Komendanto žinios.
Mano pasiuntinys milicijos iš vietinių žmonių nuginkluotas.
Atėjęs Latvių Komendantas paskelbė manie išvaduotoju, o jojus neišvažiuosiąs, kaip parvarys į Kretingą. Latvių Komendantas paskelbė mobilizaciją visai Palangai. Lietuviškų vėliavų Latvių nuimė. Šiuo iš anksto pasiuntė vieną pilietį Latvių kariuviui. Pasiuntojo vardas ir pavardė Edvardas Dyvonskis.
Žmonės prašo Viešpat.
Nuovados Viršininkas.

Palangos milicijos nuovados viršininko pranešimas, Palanga, 1919 m. gruodžio 1 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Latvijos armijos Žemgalės artilerijos pulko kariai pasienyje su Vokietija, Palanga, 1920 m. pavasaris-vasara. Fotografijos aut.: Andrejs Liepiņš

Latvijos armijos Žemgalės artilerijos pulko kariai, prie Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios, tuometinėje Liepojos gatvėje (dab. Vytauto g.), 1920 m. Fotografijos aut.: Andrejs Liepiņš

Aizputės 10-ojo pėstininkų pulko kariai prie Palangos Lurdo grotos, 1920 m. gegužės-liepos mėn. Fotografijos aut.: Andrejs Liepiņš

Latvijos armijos Žemgalės artilerijos pulko 1-osios divizijos kariai ant žirgų ir vokiečių pasieniečiai pasienyje su Vokietija, Palanga, 1920. Fotografijos aut.: Andrejs Liepiņš

Latvijos armijos Žemgalės artilerijos pulko kariai, Palanga, 1920 m. Fotografijos aut.: Andrejs Liepiņš

Latvijos armijos Žemgalės artilerijos pulko kariai pasienyje su Vokietija, Palanga, 1920 m. pavasaris-vasara. Fotografijos aut.: Andrejs Liepiņš

Mėnraštis „Palangos žvejys“ ir leidėjai

1919 m. Palangoje reziduojant Latvijos karinėms pajėgoms, lietuvių grupelė sumanė įsteigti vadinamą žvejų draugiją ir leisti mėnraštį „Palangos žvejys“. Jį kūrė Juozas Stoukus, Bronislava Knabikaitė-Zabulionienė, kunigas Julijonas Ipolitas Kasperavičius ir kt.

Nors laikraštis buvo leidžiamas prisidengiant žvejybos tema, iš tiesų jis buvo naudojamas lietuvybei skleisti. Tai greitai perprato latviai, kurie nedelsiant uždraudė šį laikraštį ir suėmė jį platinusią Agnieška Sabutaitę. Laikraščio formatas buvo 24,5 x 18 cm, sudarytas iš keturių puslapių, nespalvotas, neiliustruotas. Spausdinamas F. W. Sieberto spaustuvėje Klaipėdoje. Redakcija nurodyta esanti Tiškevičiaus bulvare viloje „Olenka“. Kaina – 30 kapeikų. Numatyta leisti ilgesnį laiką, nustatyta metų prenumeratos kaina – 3 rubliai. Bet buvo išleisti tik du laikraščio numeriai. Išliko tik pirmasis.

Pagrindiniai leidėjai:

Juozas Stoukus – matematikas, vadovėlių autorius, atsakingasis mėnraščio redaktorius. Gimė Palangoje, mokėsi Palangos progimnazijoje. Baigė Kijevo universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą. Dirbo mokytoju Ventspilyje. Dirbo Lietuvos Švietimo ministerijoje.

Bronislava Knabikaitė-Zabulionienė – knygnešė, lietuvybės propaguotoja. Kartu su broliu kunigu Julijonu Ipolitu Kasperavičiumi leido laikraštį „Palangos žvejys“. Išleido pirmąjį informacinį leidinį lietuvių kalba apie Palangą „Vadovėlis po Palangą ir jos apylinkę“.

Kun. Julijonas Ipolitas Kasperavičius – knygnešys, publicistas, religinių raštų rengėjas. Mokėsi Kretingoje, Mintaujoje, Varniuose. Baigė Saratovo kunigų seminariją. Dirbo Kupiškio vikaru 1897 m., platino lietuvišką spaudą. Dirbo Kelmėje, Upytėje; Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios klebonu. Dirbo Palangoje. Prisidėjo prie jos prijungimo prie Lietuvos, dalyvavo formuojant savivaldą. Vėliau buvo karo kapelionas Klaipėdoje. 1926 m. įstojo į Pranciškonų ordiną, vadovavo Žaliakalnio vienuolynui. Bendradarbiavo leidžiant „Vilniaus žinias“, „Draugiją“, „Viltį“, „Šaltinį“.

Liepojos gatvė (dab. Vytauto g.), Palanga, 1920 m.
Iš Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus

Iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos

Juozas Stoukus (1886–1946), 1923.
Fotografijos aut.: Simonas Bajeras
Iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

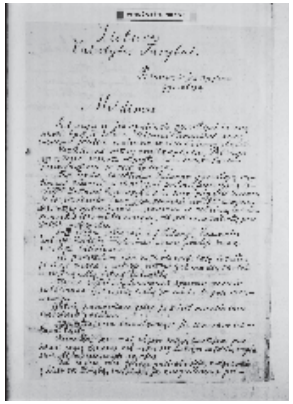

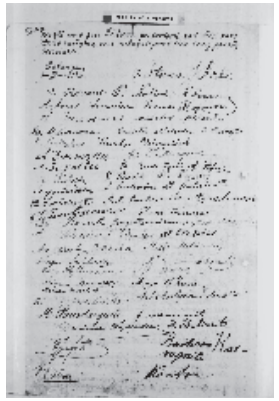

Dokumentas:
Palangos ir jos apylinkės gyventojų prašymas Lietuvos Valstybės Tarybai, 1919 m. kovo 9 d.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Arbitražo komisijos veikla

Pagilėjus ginčams Lietuvos ir Latvijos vyriausybės, tarpininkaujant Didžiosios Britanijos misijos Pabaltijyje atstovui Stefanui Talentsui, 1920 m. rugsėjo 28 d. Rygoje pasirašė Lietuvos-Latvijos sienos nustatymo sutartį, kuria sienos nustatymo klausimo sprendimą pavedė Tarptautinei arbitražo komisijai, sudarytai po 2 narius iš kiekvienos valstybės ir pirmininko – Didžiosios Britanijos atstovo – Edinburgo universiteto profesoriaus Džeimso Jango Simpsono. Lietuvos delegacijai vadovavo Antanas Smetona (pirmininkas), nariu buvo paskirtas Lietuvos finansų ministras Martynas Yčas, jiems talkino žinomas kalbininkas profesorius Kazys Būga, profesorius Pijus Bielskus, inžinierius K. Vizboras, kun. Sabaliauskas, Gudų reikalų ministras Siemaška, rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas, vyriausiasis kariuomenės vadas Silvestras Žukauskas, pulk. Katche, geležinkelių direktorius inž. Grinkevičius, inž. Strebeika (kai kuriais atvejais šiuos delegacijos narius keisdavo kiti asmenys). Arbitražo komisijos konsultantais tapdavo šio regiono istorijos, etnografijos, kalbotyros žinovai arba su pasieniu susiję asmenys, kurie turėjo galimybę susikalbėti abiejomis kalbomis. Latvijos Vyriausybė taip pat atsakingai skyrė konsultantus ir narius arbitražo komisijai. Latvių delegacijos pirmininkas buvo pramonės ir prekybos ministras Andrejis Bėrzinis, nariais – advokatas Pėteris Bergis ir Užsienio reikalų ministerijos valdininkas J. Feldmanis, ekspertas – statistikos specialistas M. Skujeniekas. Lietuvos ir Latvijos pasiuntiniams nesusitarus dėl kurio nors sienos ruožo pirmininko sprendimas turėjo būti galutinis ir abiejų šalių vyriausybių priimtas. Abiejų valstybių delegacijos iš anksto sutarė, kad arbitražo sprendimas bus galutinis ir neskundžiamas.

Susitarta, kad nustatant sienas turi būti atkreiptas dėmesys į abiejų šalių istorinę raidą, politinius ir ekonominius veiksnius, etnografines ribas, vietos gyventojų interesus, nutarus rengti plebiscitą tam tikruose ginčytinuose rajonuose jis turėtų būti organizuojamas pagal komisijos patvirtintas taisykles, siekiant išvengti administracinės valdžios spaudimo vietos gyventojams.

1920 m. gruodžio 21 d. D. J. Simpsonas atvyko į Kauną, gruodžio 27 d. – į Rygą, o gruodžio 29 d. prasidėjo Arbitražo komisijos posėdžiai. Iš viso įvyko 28 paprasti ir 2 nepaprasti posėdžiai. Apie komisijos išvažiuojamuosius posėdžius informuodavo pagrindiniai Lietuvos ir Latvijos dienraščiai.

Arbitražo komisija visą sieną suskirstė į tris sektorius: Palangos, vidurinį (nuo Rucavos iki Ilūkstės apskrities) ir Ilūkstės apskrities. Kiekvienam sektoriui ištirti buvo sudarytos pakomisės iš Arbitražo komisijos narių ir ekspertų. Komisijos pirmininkas su pakomisių nariais lankėsi Palangoje (1921 m. sausio 6–10 d.), Mažeikiuose (sausio 20–21 d.), Alūkstos apskrityje (sausio 29–30 d.) ir kitose pasienio vietose. Komisija surinko daug įvairių duomenų, vertingos etnografinės medžiagos. Lietuvos delegacija tikėjosi tiksliai sužaisti diplomatinę partiją, palenkti savo pusėn prof. D. J. Simpsoną, o patį Lietuvos-Latvijos sienos nustatymą panaudojus kaip garantiją į tarptautinę politiką, išgauti mažų mažiausiai iš Londono Lietuvos pripažinimą de jure. Latvija taip pat turėjo tikslų paveikti Arbitražo komisijos pirmininką.

Abiejų šalių pozicijos buvo nesutaikomos ir šiose derybose. Latviai ne tik jokiu būdu nesutiko grąžinti Palangos, bet kategoriškai reikalavo Mažeikių, beveik visos Alūkstos apskrities – nepaisydami to, kad tai buvusios Kauno gubernijos teritorija. O Lietuvai, vis dar esant neaiškiam Klaipėdos likimui, ypač rūpėjo išsikovoti nors nedidelį priėjimą prie jūros, todėl ji pretendavo į 35–40 km pajūrio ruožą iki Papės ežero Latvijoje, tikėdamasi jame įsirengti uostą.

Komisijos nariams nesutariant, sieną nustatė komisijos pirmininkas prof. D. J. Simpsonas. 1921 m. kovo 13 d. vakare abiejų šalių atstovams jis įteikė sienos projektą, kovo 15 d. Lietuvos Vyriausybė apsvarstė Arbitražo komisijos pasiūlytą sienos projektą. Kovo 20 d. Simpsonas paskelbė galutinį sprendimą: Lietuva išlaikė Mažeikius, jai atiteko Palanga (Palangos kraštas Lietuvai buvo perduotas remiantis etnografiniu ir istoriniu principu) ir Šventoji, iš viso 183 km, o Latvijai – beveik visa Alūkstos apskritis, iš viso 290 km (Latvijai teko didesnis plotas, nes pajūrio teritorija laikyta vertingesne nei žemyninė). D. J. Simpsono arbitražo sprendimu siena iš esmės nustatyta šiaurine buvusia Kauno gubernijos riba. Abi vyriausybės sprendimą pripažino. 1921 m. kovo 30 d. pasirašytas susitarimo aktas ir Latvijos civilinė bei karinė valdžia pasitraukė iš Palangos.

Telegramos
LIETUVA
Latvių ir lietuvių sienos
Kaunas, XII. 27. (Elta). Gruodžio 26 d. 10 val.

Pranešimas spaudoje „Latvių ir lietuvių sienos", „Lietuva", 1920 m. gruodžio 29 d.

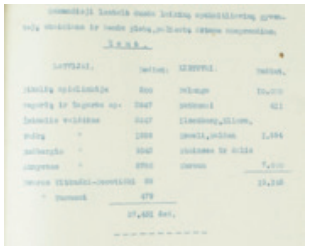

Ištrauka iš Arbitražo komisijos nutarimo, Ryga, 1921 m. kovo 20 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Komisija sienai su Latvija nustatyti iš kairės: Z. Paziusenkas, A. Rantenas, inž. Vizbaras ir inž. Krikščiūnas.
Lietuvos su Latvija valstybinė siena.

Iškarpa iš laikraščio „Atspindžiai", 1922, Nr. 11, p. 10. Iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

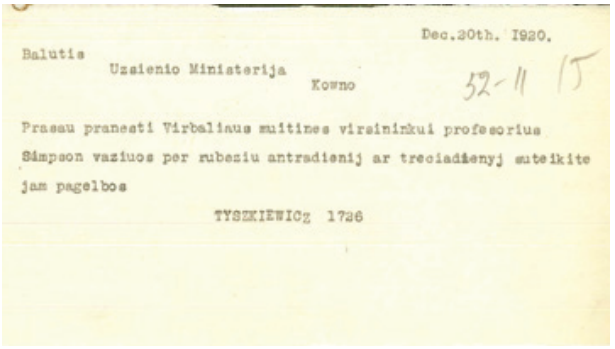
Dec.20th. 1920.

Balutis

Uzsienio Ministerija

Kowno

32-11 15

Prasau pranesti Virbaliaus suitines virsininkui profesoriui

Simpson vaziuos per rubeziu antradienij ar treciadienyj suteikite

jam pagelbos

TYSZKIEWICz 1726

Pranešimas apie D. J. Simpsono atvykimą, 1920 m. gruodžio 20 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

PALANGA LIETUVAI. 100 METŲ

Arbitražo komisijos pirmininkas

Džeimsas Jangas Simpsonas – škotų mokslininkas, diplomatas, mokslų daktaras.

D. J. Simpsonas mokėsi Džordžo Vatsono koledže Edinburge. Nuo 1894 m. baigęs studijas pradėjo dėstyti teologijos ir religijų studijų koledže, kuriame dėstė iki mirties. Nuo 1904 m. profesorius. 1900 m. pradėjo dėstyti ir Glazgo universitete, Trejybės koledže. Buvo daugelio mokslo draugijų narys, tarp jų ir Škotijos karališkosios geografų draugijos. 1890 m. Edinburge apsilankius Rusijos kunigaikščiui Nikolajui Golicynui D. J. Simpsonas pradėjo keliauti po Sibirą. Ten dalino kaliniams Biblijas, religinę medžiagą. Domėjosi Rusijos topografija, papročiais. Parašė knygų apie šį kraštą.

Photo: James Bacon & Sons, Edinburgh

D. J. Simpson (1873–1934)

1917 m. pradėjo dirbti su Didžiosios Britanijos užsienio politikos tarnyba ir dalyvavo Paryžiaus taikos konferencijoje po Pirmojo pasaulinio karo. Labai svarbus D. J. Simpsono vaidmuo Baltijos šalims ir Suomijai, nes jis aktyviai gynė šių šalių siekį į nepriklausomybę. Nuo 1920 m. vadovavo Lietuvos-Latvijos sienos nustatymo arbitraže. Jo metu lankėsi Palangoje, Mažeikiuose, Alūkstos apskrityje. Lietuvos delegacija manė, jog D. J. Simpsonas buvo palankus Lietuvai. A. Smetonos teigimu, jam įspūdį padarė tai, kad Šventosios uostą XV a. Lietuvai įrengė Anglijos prekybos kompanijos atstovas Horstas. Tikėtina, kad D. J. Simpsonas norėjo sukurti sąlygas Lietuvai prekiauti su Didžiąja Britanija, o uostas tam buvo neabejotinai reikalingas.

1923 m. viena pagrindinių Palangos miesto gatvių, valsčiaus tarybos sprendimu, buvo pavadinta D J. Simpsono garbei. 1928 m. jam buvo įteiktas Gedimino 2-ojo laipsnio ordinas.

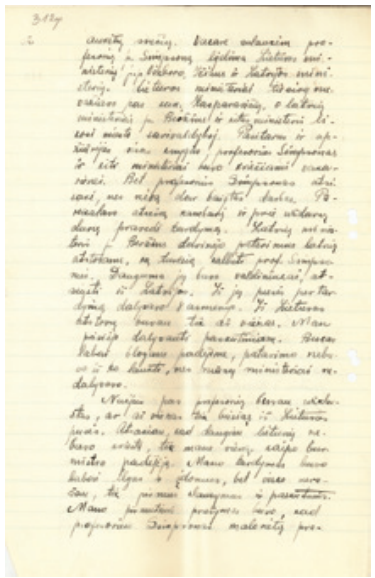

Palangiškio Igno Vilko atsiminimų fragmentas, 1934 m. gruodžio 22 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

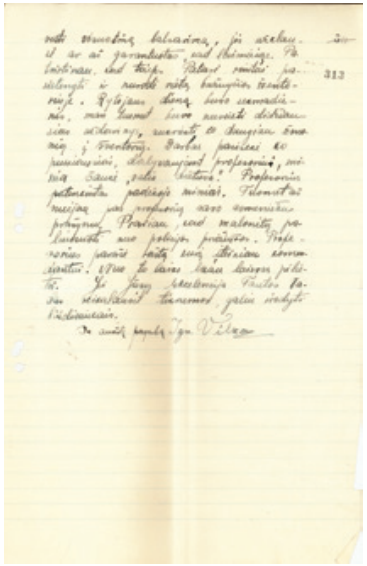

Palangiškio Igno Vilko atsiminimų fragmentas, 1934 m. gruodžio 22 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

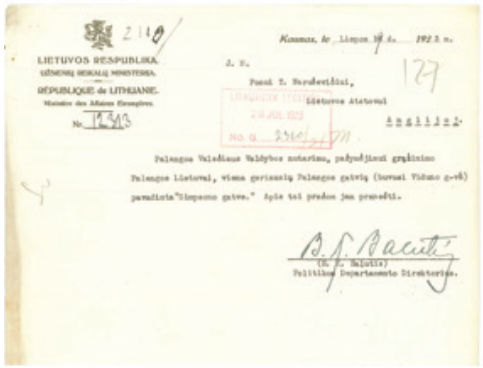

LIETUVOS RESPUBLIKA
UŽSIENIŲ REIKALŲ MINISTERIJA
RÉPUBLIQUE de LITHUANIE
Ministère des Affaires Etrangères

Kaunas, 19 Liepos 1923 m.

Ponui T. Nardevičiui,
Lietuvos Atstovui

Palangos Valsčiaus Valdybos notarius, pavydžiui gyvėjimo Palangos Lietuvai, viena geriausių Palangos gatvių (buvusi Vilniaus g-vė) pavadinta "Simpsono gatve." Apie tai pranešu jum pranešti.

LR Užsienio reikalų ministerijos pranešimas, Kaunas, 1923 m. liepos 19. d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

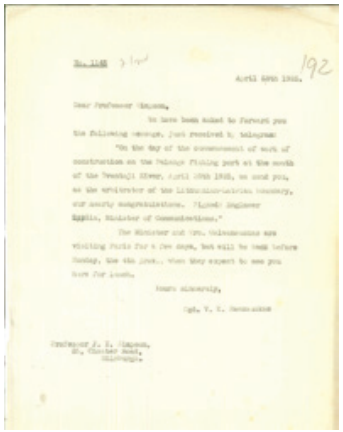

Pranešimas-sveikinimas D. J. Simpsonui dėl Šventosios uosto pašventinimo, 1925 m. balandžio 28 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Arbitražo komisijos nariai

Antanas Smetona (1874–1944) – signataras, pirmasis Lietuvos Respublikos prezidentas, politikos, visuomenės ir kultūros veikėjas, teisininkas.

XIX a. pabaigoje A. Smetona įsitraukė į pogrindinę lietuvių inteligentijos veiklą. 1902 m. baigė Sankt Peterburgo universiteto Teisės fakultetą. Vėliau trumpai dirbo advokato padėjėju, o nuo 1903 iki 1918 m. tarnavo Žemės ūkio banke. Buvo vienas iš Lietuvos Demokratų partijos steigėjų (1902 m.) ir dalyvavo Didžiajame Vilniaus seime kaip partijos atstovas. Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo pirmuoju vicepirmininku ir pirmininku Lietuvos draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitete. Redagavo laikraščius „Lietuvos ūkininkas“, „Viltis“, „Lietuvos aidas“, žurnalą „Vairas“.

1917 m. A. Smetona buvo vienas iš Vilniaus Lietuvių konferencijos organizatorių. Ten paskirtas į Lietuvos Tarybą, kurioje veikė kaip prezidiumo pirmininkas nuo 1917 m. rugsėjo iki 1919 m. balandžio su pertrauka 1918 m. vasario mėn. 1919 m. Tarybos išrinktas pirmuoju Lietuvos respublikos Prezidentu. Opozicijoje dirbo nuo 1920 metų. 1920 m. pradėjo vadovauti Lietuvos delegacijai Arbitraže dėl sienos su Latvija nustatymo. Pats A. Smetona mokėsi Palangos progimnazijoje 1892–1893 m., todėl šis miestas jam buvo svarbus. Arbitraže jis taip pat siekė prie Lietuvos prijungti Papės ežerą, tačiau nesėkmingai.

A. Smetona vadovavo, pirmiausia, Tautos pažangos partijai, o vėliau – Lietuvių tautininkų sąjungai. 1923 m. pr. atstovavo LR vyriausybę Klaipėdos krašte. 1923–1927 m. Lietuvos universitete dėstė etiką, senovės filosofiją, lietuvių kalbos stilistiką, o 1926 m. tapo docentu.

1926 m. gruodžio 17 d. vadovavo kariniam perversmui valstybėje ir tapo Lietuvos Respublikos Prezidentu. Stiprus autoritarizmo šalininkas. Šalį valdė iki 1940 m. birželio mėn. Palaikė idėją atsisakyti priimti SSRS ultimatumą Lietuvai ir priešintis jėga, tačiau nesulaukęs palaikymo iš valdžios atstovų paliko šalį. Nežinomomis aplinkybėmis žuvo gaisre JAV 1944 m. sausio mėn. 9 d.

Andrejas Bėrzinis (1875–1941) – Latvijos politikos ir visuomenės veikėjas. Latvijos prekybos ir pramonės ministras, Liaudies tarybos narys, Latvijos Konstitucinės Asamblėjos deputatas. Prekybos ir pramonės rūmų pirmininkas.

1909 m. dalyvavo ekonomikos paskaitose Berlyne. Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo Liepojos miesto tarybos narys. 1919 m. Latvijai kovojant nepriklausomybės kare jis buvo Liepojos miesto tarybos deputatas ir Liaudies tarybos narys. Karo su bermontininkais metu A. Bėrzinis buvo Žemutinio Kuršo vadovas, Latvijos laikinosios vyriausybės patikėtinis ryšiams su sąjungininkais ir Vokietija. 1920 m. išrinktas į Latvijos Konstitucinę Asamblėją Darbo partijos sąraše. Tais pačiais metais pradėjo dirbti Lietuvos-Latvijos sienų nustatymo arbitraže kaip Latvijos delegacijos narys. Kelis mėnesius dirbo Karlo Ulmanio vyriausybės prekybos ir pramonės ministru. 1922 m. tapo „Liepojos banko“ valdybos pirmininku. Buvo „Latvijos Kredito banko“ direktoriumi. 1935–1940 m. dirbo Prekybos ir pramonės rūmų pirmininku. Okupavus Latviją jis buvo ištremtas 1941 m., mirė tų pačių metų gruodžio mėn.

Martynas Yčas (1885–1941) – politikas, teisininkas, pirmasis Lietuvos finansų, susisiekimo ir prekybos bei pramonės ministras, bankininkas, redaktorius, leidėjas, publicistas.

1911 m. baigė Tomsko universiteto teisės fakultetą aukso medaliu. Nors paskatintas tęsti akademinę veiklą, grįžo į Lietuvą ir tapo prisiekusiojo advokato Petro Leono padėjėju. Nuo 1912 m. išrinktas į Rusijos IV dūmą nuo Kauno gubernijos būdamas vos 26-erių metų amžiaus. Pirmojo pasaulinio karo metu tapo Rusijos zemstvų Sąjungos atstovas Lietuvai ir daliai Baltarusijos. Vilniuje įkūrė Lietuvių draugiją nukentėjusiems dėl karo šelpti ir tapo jos Centro komiteto pirmininku. 1915 m. Voroneže įkūrė berniukų ir mergaičių lietuviškas gimnazijas, kurios vėliau buvo pavadintos jo garbei. 1917 m. įsteigė Lietuvių mokytojų kursus. Diplomatinės veiklos metu keliavo į JAV, Prancūziją, Belgiją, Italiją, Vatikaną (kuriame susitiko su popiežiumi Benediktu XV), Šveicariją, Švediją. 1917 m. po vasario revoliucijos Rusijoje tapo laikinosios vyriausybės liaudies švietimo komisaru su viceministro teisėmis. Tais pačiais metais buvo suimtas bolševikų Petrograde ir įkalintas Voroneže. 1918 m. grįžo į Lietuvą ir tapo tarybos nariu. Augustino Voldemaro ministrų kabinete ėjo finansų, prekybos ir pramonės ministro pareigas, taip pat buvo laikinasis susisiekimo ministras. Mykolo Sleževičiaus ir Prano Dovydaičio ministrų kabinetuose ėjo finansų ministro pareigas. 1919 m. buvo išrinktas Lietuvos prekybos ir pramonės banko pirmininku ir direktoriumi. 1920 m. įkūrė Lietuvos garlaivių bendrovę ir Lietuvos jūrų laivyną su šešiais garlaiviais. Veikė kaip bendrovės „Ringuva“ ir bendrovės „Eglynas“ pirmininkas, užsiėmė kitais verslais. Dirbo spaudos leidybos srityje. Buvo „Lietuvos balso“, „Vairo“ leidėjas. Rašė į „Vilniaus žinias“, „Viltį“, „Lietuvos aidą“ ir kt. 1920 m. tapo Lietuvos-Latvijos sienos nustatymo arbitražo Lietuvos delegacijos nariu. Pažinojo komisijos pirmininką D. J. Simpsoną dar iki arbitražo suformavimo.

1940 m. birželio mėn. bėgdamas nuo Sovietinės okupacijos su šeima traukėsi į Vakarus per Vokietiją, Portugaliją, Braziliją. Neatlaikęs sunkios kelionės mirė Rio de Žaneire nuo širdies priepuolio.

Petras Bergis (1882–1942) – Latvijos teisininkas ir politinis veikėjas.

Baigė Sankt Peterburgo politechnikos institutą. 1916 m. ir Kazanės universitetą. 1919 m. lapkričio mėnesį grįžo į Latviją. 1920 m. atstovavo Latvijos delegaciją taikos derybose su Sovietų Rusija. Dirbo Latvijos delegacijoje Arbitraže sienai tarp Lietuvos ir Latvijos nustatyti. 1922 m. išrinktas į pirmąjį Latvijos Seimą. Nuo 1923 m. sausio 27 d. iki 1923 m. birželio 27 d. – vidaus reikalų ministras. Latvijos Liaudies banko valdybos pirmininkas. Dirbo prisiekusiuoju advokatu Rygos mieste. 1927–1928 m. žurnalo „Tautos teisingumas“ redaktorius. 1940 m. okupuotos Latvijos rinkimuose į Liaudies seimą P. Bergis buvo vienas iš demokratiškojo bloko sąrašo kandidatų, tačiau buvo uždrausta jį pateikti rinkimų komisijai. 1941 m. birželio 14 d. jis buvo suimtas ir ištremtas į Usollago lagerį Solikamske, kuriame ir mirė.

Sugrąžinimo iškilmės

Lietuvai grąžinus Palangą, Palangos ir visos Lietuvos visuomenė išgyveno ypatingą bendrumo jausmą ir emocinį pakylėjimą, įsirėžusius į istorinę atmintį. Tuometinė spauda rašė: „...stotyje pradėjo griūti iš vagonų eilės ponų, kai kurie blizgą ženkliukais, sagutėmis, kryžiais. Išsirikiavo ilgos eilės begalo rimtų jaunų kareivėlių, kavalerijos, automobilių virtinės. O tų vėliavikių, vėliavikių, ženklelių – nė apmatyt, nė suskaityt."

Palangos perdavimo Lietuvai akto pasirašymo komisijos iškilmingas pasitikimas Kretingos stotyje, Kretinga, 1921. Iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

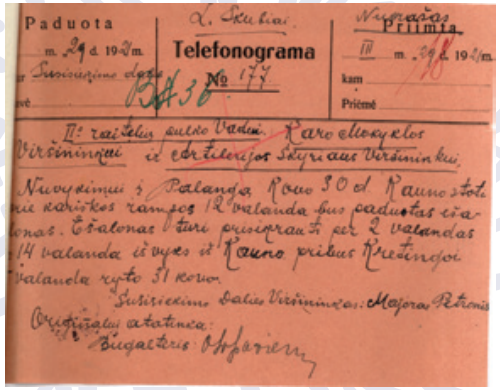

Paduota m. 29 d. 192 m. Telefonograma № 177 Priimta m. 29 d. 192 m.

Kretingos stotis Kauro eltekyklos Viršininkui iš ekr. telefonijos Šiaulių Viršininkui.

Nuvykimui į Palangą kovo 30 d. Kauno stoties karštkos rampos 12 valanda bus paduotas vagonas. Ešalonas turi prisiųsti per 2 valandas 14 valanda iš vyks iš Kauno pritus Kretingoj. Valanda ryto 31 kovo.

Šiaulių Geležinkelio Valdos Viršininkas: Majora Petronis

Originalui atitinka: Buhalteris Abšpavičius

Telefonograma, 1921 m. kovo 29 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Paduota Šiaulių m. 29 d. 192 m. Telefonograma № 176 Priimta Nuvažas m. 29 d. 192 m.

Geležinkelio Direktoriui Nuvažas Kauno stoties komendantui.

Praeitu Jūsų paraidymo kovo 30 d. 12 valanda Kauno stoties prie karištkos rampos paduoti vagono sąstate 1 garažiško 1 autros klesos, 7 trečios klesos 21 dvinetis vagonas ir 9 platforma. Ešalonas 14 valandą išeis į Kretingą.

Šiaulių Geležinkelio Valdos Viršininkas: majora Petronis

Originalui atitinka Buhalteris Abšpavičius

Telefonograma, 1921 m. kovo 29 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

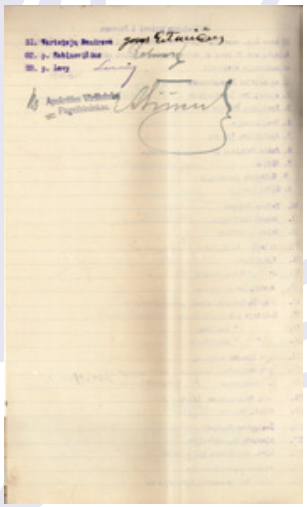

Kretingos apskrities įstaigų ir organizacijų sąrašas, iškilmingam ėjimui į Palangą, organizuoti Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

L. R. KRAŠTO APSAUGOS MINISTERIJA MINISTROUI PIRMININKUI. 1921 Nr. B.A.36

Priimdamas prašymą Kovojusių Komiteto dėl pritaikymo svečių iškilmėse jį kovo Palangoje ir Vytauto Didžiojo Apvijos Gyvojoje paveikslinių, vardan Krašto Apsaugos Ministerijos Jaunimo" tam reikalingų klausymų atkyginimo išlaidų sumoje 9,600 rublių minėtam Komitetui, kurias turėjo priimant svečius laike parėdimo Palangos iš Latvijų.

Priedas: Vyr. Adm. Gyv. pareiškimas Nr. 2044 ir prašymas Palangos Komiteto iškilmėse.

Krašto Apsaugos Ministerijos J. Šimonis

Kancelierijos Viršininkas Kapitonas Kubilius

Krašto apsaugos ministro pranešimas Ministrui pirmininkui, 1921 m. balandžio 27 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Telegrafas. Telegramas. Paduotas. Tarnybiniai patėmyjimai.

Vidaus reikalų ministro telegrama Kretingos apskrities viršininkui, 1921 m. kovo 30 d. Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Sugrąžinimo iškilmės

Palangos visuomenė iškilmingai ir nuoširdžiai sutiko Lietuvos kariuomenę. Barstė gėles, šaukė sveikinimus, visur plevėsavo vėliavos. Atvykę kariai patrankų šūviais skelbė Palangos išvadavimą. Šventėje dalyvavo antrojo raitelių pulko pirmasis eskadronas, vadovaujamas kapitono Povilo Plechavičiaus, ir pirmasis husarų pulko orkestras.

Atvykusią į iškilmes vyriausybę ir kitus svečius sutiko, ir nuoširdžiai visus pasveikino palangiškių atstovas. Į jo sveikinimus atsakė Steigiamojo Seimo vicepirmininkas Justinas Staugaitis. Martynas Yčas Palangos valdybos atstovui įteikė didelę lietuvišką tautinę vėliavą, kad ji amžinai plevėsuotų ant Birutės kalno. Iškilmėse taip pat dalyvavo principingai bei atkakliai derybose su latviais laikęsis Antanas Smetona, kariuomenės vadas generolas Silvestras Žukauskas, rašytojai Maironis, Vaižgantas, Vienuolis.

Lietuvos kariuomenė įžengia į Palangą, 1921 m. kovo 31 d.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Lietuvos kariuomenė įžengia į Palangą, 1921 m. kovo 31 d.
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Lietuvos kariuomenės daliniai įžengia į Palangą, 1921 m. kovo 31 d.
Fotografijų aut.: Paulina Mongirdaitė

Palangos įspūdžiai.

APŽVALGA.

Lietuvos ūkininkas, 1921 m. Balandžio 7 – 13 d., Nr. 14., p. 6.

Lietuvos kariuomenės daliniai įžengia į Palangą, 1921 m. kovo 31 d.
Fotografijų aut.: Paulina Mongirdaitė

Lietuvos kariuomenės daliniai įžengia į Palangą, 1921 m. kovo 31 d.
Fotografijų aut.: Paulina Mongirdaitė

Sugrąžinimo iškilmės

Palangos bažnyčia plačiai atvėrė vainikuotus vartus. Po pamaldų ir po trumpos pasveikinimo kalbos, padėkos giesmės, dalyviai, svečiai ir miestelėnai, lydimi orkestro, nuėjo ant Birutės kalno, kur susirinkusiai minia, plazdant vėjyje tautinėms vėliavoms, buvo sakomos kalbos.

Minia džiūgavo, orkestras griežė himną, jaunimas dainavo, patrankos, iššovusios 31 šūvio saliutą, pasveikino ant Birutės kalno keliamą Lietuvos vėliavą. Po kariuomenės parado dalyviai grįžo į miestelį, kur Palangos gyventojai svečiams surengė iškilmingas vaišes ir koncertą.

Arbitražo komisijos dėka, taikiai išspręsti teritoriniai ginčai tarp Lietuvos ir Latvijos, turėjo įtakos tolimesnių Lietuvos ir Latvijos santykių vystymuisi. Dabar Lietuvos ir Latvijos santykiai paremti tvirtos partnerystės principais ir broliškais ryšiais.

Iškilmės ant Birutės kalno
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Iškilmės ant Birutės kalno
Iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo

Iškilmės ant Birutės kalno
Iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus

Iškilmės ant Birutės kalno
Iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus

Iškilmės ant Birutės kalno
Iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus